

РЕЦЕНЗИЯ

за конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент”
по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература.
Стара българска литература), обявен в ДВ, бр. 78, с.145
за нуждите на Института за литература при БАН.
Рецензент: проф. д-р Климента Иванова

Единствен кандидат по обявения от Института за литература при БАН конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент” по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература. Стара българска литература) е гл. ас. *д-р Мая Йорданова Петрова-Танева*.

Д-р Мая Петрова-Танева е авторитетен учен с постижения в областта на медиевистиката и с международна известност. За нейното израстване като специалист допринася на първо място солидното ѝ специализирано обучение. Тя завършва Националната гимназия за древни езици и култури „Константин Кирил Философ“, което ѝ осигурява основата на знанията по класическите езици и провокира интересите ѝ в областта на историята и филологията. Висшето ѝ образование в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ не приключва с магистърска степен, а продължава с двегодишна специализация по история и теория на културата в същия факултет. Тази специализация я насочва окончателно към проблемите на медиевистиката и тя продължава обучението си във Факултета за средновековни изследвания в Централноевропейския университет в Будапеща. Там се включва последователно в магистърската програма по средновековна история и литература (1993-1994), а след това получава възможност за докторантура (1994-2000), която завършва успешно със степената PhD (доктор). Междувременно през 1996 г. Мая Петрова-Танева разширява знанията си по палеославистика по време на четиримесечна специализация в Института по славистика на Католическия университет в Льовен, Белгия.

От 1999 г. д-р Петрова-Танева работи в Института за литература при БАН (в Секцията по стара българска литература). Тя е активен участник във всички проекти на Секцията. Изследванията ѝ са преди всичко върху средновековната (преводна и оригинална) агиография, една все още недостатъчно изучена област, в която проблемите на византийската история и книжнина се преплитат с палеославистичните. При своята ерудиция и съчетанието на исторически и филологически знания и култура, д-р Петрова-Танева мисли интердисциплинарно и модерно, очертава нови насоки в медиевистиката, а това има положително влияние за успехите на Секцията по стара българска литература.

Д-р Петрова-Танева е член на редакционната колегия на поредицата „Старобългарска литература“.

На конкурса за доцент Мая Петрова-Танева представя впечатляваща научна продукция, създадена след защитата на докторския ѝ труд. На първо място е нейната подготвена за печат монография „Помощница на царете: света

императрица Теофана в южнославянската традиция“. Монографията е обсъдена в Института и е приета като хабилитационен труд, приносен за изучаването на средновековната славянска агиография и нейните връзки с византийската, за историята на преводната литература и за книжовното наследство на XIV век.

Другите публикации на д-р Петрова-Танева са както в печатни издания, така и online. Печатните ѝ студии и статии са 31, толкова са текстовете ѝ в двата online проекта на сътрудниците от Института за литература - „Scripta-bulgarica“ и „Encyclopaedia slavica sanctorum“. По обем и по стойност изследванията на д-р Петрова-Танева не само отговарят, но и надхвърлят изискванията, определени при кандидатстване за длъжността „доцент“ в Института. Не случайно нейните текстове, както се вижда от справката, се цитират от авторитетни учени.

На първо място ще се спира на монографията за св. императрица Теофана и веднага ще подчертая, че тя е много подходяща за възможностите на Мая Петрова-Танева, за нейната компетентност, исторически и филологически познания и отразява многостранния ѝ подход към проблемите. Основанията за избора ѝ са много. В научен аспект Мая разширява темата за жените-светици, върху която работи от години, а проблемът за владетелските култове и свързаните с тях книжовни прояви е в областта на нейните интереси още от изследването на Бдинския сборник. Освен това не са решени редица въпроси, свързани с култа на св. Теофана във Византия; за светицата има не само неанализирани, но и неидентифицирани гръцки източници. И най-важното - славянските текстове за императрицата, чиито мощи са се пазили в няколко балкански страни и известно време са били в Търново, са слабо и повърхностно изучени.

За живота на имп. Теофана, за нейното място във византийската история и за творбите, отразяващи почитта към нея, съществува широк кръг публикации, непосредствено или косвено свързани с култа ѝ. Но още в увода д-р Петрова-Танева заявява целта и същността на своята работа: проблемите, разработвани от византинистите, ще се поставят във връзка с онова, което „те отразяват крайно пестеливо“ – с агиографските преводи, чрез които личността на имп. Теофана присъства в балканските кирилски ръкописи. Авторката се старее да засегне всички аспекти на интереса към византийската императрица във Византия, както и сред южните славяни. Направеният от д-р Мая Петрова в увода преглед на „основната литература“ впечатлява със задълбочеността си и с начина, по който е поднесен. Всички посочени изследвания са видени *de visu*. Византинистичните проучвания са представени подробно, упоменати са много от публикациите, съдържащи дори и по-незначителни факти, свързани с живота на св. Теофана и с култа към нея. Това не е библиографска справка, а очертан през погледа на медиевистите (на първо място – историци, но и литератори, и богослови) портрет на Теофана – представителка на Македонската династия, добродетелна владетелка, но нещастна съпруга; християнска подвижница и светица на фона на светския елит на Константинопол. Прегледът показва и колко навременна е представената монография – за култа към имп. Теофана в България и Сърбия (а и по румънските земи) е писано малко, преводите на житията за светицата не са били предмет на изследване, а спорадичният интерес на изследователите е главно

към Службата за светицата от Патриарх Евтимий и към текста, поместен в Бдинския сборник.

Съгласно концепцията на труда първите две глави симетрично ни представят почитанието на светицата първо във Византия и след това - сред южните славяни; направен е и обзор на агиографските произведения за нея. Значителна част от първата глава е посветена на съдбата ѝ като владетелка. В историята на Византия Теофана е от една страна знатна личност, императрица, животът на която е отразен от различни гледни точки главно в историческите съчинения, а от друга –тя е светица, канонизирана заради пламенната си вяра и добродетелния си живот, прочута с чудесата си; посветените ѝ творби отразяват различни аспекти на почитта към нея като небесна покровителка на вярващите. Мая Петрова-Танева коректно излага обстоятелствата на жизнения път на имп. Теофана, обобщава данните за живота на августейшата, за трагичната ѝ съдба, за сложността по нейната канонизация и за съдбата на мощите ѝ, като посочва точно и стегнато мненията на историци и византолози. Отлично ориентирана в понякога противоречащи си тълкования на гръцките текстове и извори, тя посочва най-приемливите становища и разказва увлекателно, а на места – и драматично историята на своята агиогероиня.

Втората подглава е подстъп към „славянската част“ на труда. Авторката акцентира върху ония творби от византийската агиография, които или са били преведени, или са повлияли при написването на други гръцки текстове, познати в славянски превод. Намирам за много подходящо, че Мая Петрова е предала и коментирала подробно съдържанието на *Анонимно житие* (ВНГ 1794), което е в основата на цялата последстваща традиция и на *Словото за имп. Теофана* на Никифор Григора (ВНГ 1795), обединяващо риториката с наративни моменти, заети от Анонимното житие. Тук са намерили място и оценките за историческата и художествената стойност на гръцките текстове. Ще обърна внимание и на многобройните допълнения и уточнения, част от тях - под линия, които ни дават косвени, но важни сведения и допълнения за използваните исторически извори, за кореспонденцията на Акиндин с Григора, за дворцови интриги и още много наглед второстепенни, но интересни факти. Напълно съм съгласна, че е възможно на гръцки език са съществували недостигнали до нас цикли с чудеса на светицата, както и с Богородични чудеса, случили се на самата Теофана и на имп. Лъв; това се съгласува с разпространяваните до късно предания и текстове за целителната мощ на Богородица в манастира Живоприемен източник. В монографията е отбелязана и късната им преработка от Агапий Критски, а текстът на Агапий е печатан в приложението.

Втората глава - за култа към св. имп. Теофана в България и Сърбия, е написана със същата вещина, данните за почитта и фактите за многократното пренасяне на мощите са изложени в пълнота и с аргументирани коментари.

Следващите три глави, са посветени на славянските (преводни и оригинални) творби за имп. Теофана и са свидетелства за високата филологическа компетентност и за прецизността в работата на авторката. Тази компетентност засяга всички равнища от анализа на текстовете, но аз ще открия

най-важните неща: отличното познаване на византийските оригинали и на славянските преводи, така че сравнението на преписите помежду им и с гръцкия текст са направени безупречно от текстологична и лингвистична гледна точка. Опирайки се на предшестващата археографска и текстологическа традиция (както византоложка, така и палеославистична), д-р Петрова-Танева надгражда чрез собствените си наблюдения и издирвания знанията за още една тема от историята на южнославянската средновековна книжнина. Тук ще акцентирам върху главата за пространното Житие на имп. Теофана от дякон Николай като пример за качествата на комплексния анализ на авторката. Преди всичко издирването на сведения за личността на дякон Николай е истинско предизвикателство за историка. При оскъдните данни, които е проучвала упорито, д-р Петрова-Танева стига до най-логичната хипотеза – че Николай е дякон от Константинополския манастир, посветен на четверодневния Лазар от Витания, когото преданието сочи за епископ, макар и не с титултурата от заглавието на Житието. Обителта е построена от имп. Льв и следователно има отношение към паметта на неговата съпруга. Най-вероятно е четиво за нея да възникне именно тук. Ще обърна внимание на блестящия анализ на житийния текст, както и на съпоставката с вероятните му византийски източници, които насочва авторката към времето на Палеолозите и към специфичния „метафрастов“ стил при създаване на нови агиографски творби, характерен за XIV в. Но и тук, както навсякъде в труда, Мая остава предпазлива в заключенията, представяйки ги само като възможни хипотези. Навлизайки в полето на археографията на Житието, изследователката не просто изрежда преписите, но допълнително изучава всеки ръкопис, привежда и сравнява всички описания, внася и корекции (в скоби ще отбележа, че съм съгласна с нейните допълнения и поправки на мои неточности). От шестте кодекса, съдържащи Житието на дякон Николай, тя откроява според съдържанието две двойки от ръкописи-близнаци – автографа на Гавриил Урик (РА164) и молдавския от Синодалната библиотека на Румънската православна църква III 26, както и Гилф51 и РА304, което не е отбелязано в ВНБС, а заключението ѝ че кодексите два по два „директно или индиректно възхождат един към друг“, е важно за бъдещото по-пълно проучване и на останалия им състав. Първоначално не бях убедена в нейната хипотеза, че в Рс 725 от Белградската Народна библиотека е поместен различен превод на Житието от дякон Николай, но след като се запознах с многобройните съпоставки, сочещи не само лексикални, но и морфо-синтактични различия между преписа Рс 725 и останалите, и най-важното – след нейното наблюдение, че в този фрагментарно запазения препис липсват пасажите от Словото за императрица Теофана от Никифор Григора, нямам съмнение, че и тук д-р Петрова-Танева е права.

Последната глава е посветена на единствената творба за имп. Теофана, писана от български книжовник - Службата ѝ от св. Патриарх Евтимий. Към нея и свързания с нея Параклис за св. Теофана д-р Петрова-Танева подхожда със същата филологическа изчерпателност, археографска и литературно-теоретична осведоменост, с която са изследвани и агиографските произведения за светицата. Авторката взема предвид изказаните от П. Сирку, Е. Калужняцки, Стефан

Кожухаров, а в последно време от Амириду и други учени, доводи за изворите на Патриарх Евтимий и прибавя свои съображения, подкрепяйки ги с текстови съпоставки. И, въпреки че две сръбски версии на Службата със съответни коментари са обнародвани в последните десетилетия, намирам че очеркът за нея в монографията на Мая е най-изчерпателен по отношение на съдържанието и на поетиката, с която е изграден образът на светицата-императрица. Поставеният във връзка със допирните точки между Службата и Житието проблем, който всъщност би бил по на място в предшестващата глава – за Патриарх Евтимий като възможен преводач на Житието от дякон Николай – в този контекст е логичен. Авторката привежда своите доводи в полза на Евтимиевия превод и дори разширява примерите и от другите произведения на Търновския патриарх, но все пак на този етап не намира убедителни основания за по-категоричен отговор.

Заклучението обобщава параметрите на почитта към св. Теофана и на нейното място в творчеството на Патриарх Евтимий. Много добре е определена стойността на Житието от дякон Николай като „функционален паралел“ на Евтимиевата похвала за светите Константин и Елена и „подходящ образец“ за достойна християнска владетелка. Мисля, че би могло да акцентира по-отчетливо върху всички съществени изводи, произтичащи от изследването, така че да бъде изтъкнато значението на книжовните прояви на култа към св. Теофана сред балканските славяни.

Не може да не бъдат оценени високо и приложенията, в които д-р Петрова-Танева с основание е подбрала да включи само неиздавани преписи от всички текстове за имп. Теофана. Те са подготвени отлично; разночетенията са представени коректно в най-добрите традиции на издаването на славянските текстове.

Използваната литература е точно цитирана и изводите на авторите са открити, така че читателят да има представа за тезите им. Същевременно мнението на Мая, когато е нужно, е ясно артикулирано, а самата тя прави заключенията си без излишно впускане в недоказуеми хипотези. Библиографската осведоменост, отразена в списъка на използваната литература, заслужава най-висока оценка.

Като качества на монографията ще посоча, че рядко съм имала удоволствието да се запозная с толкова „плътен“ и едновременно – толкова четивен научен текст. Впечатлена съм от способността на авторката да поставя темата си във възможно най-широк контекст, ясната ѝ мисъл, точността на езика, прецизността на фразата, вниманието към детайлите, коректността в цитирането, изчерпателност при анализа (колацията), отлично изпълнена археографска работа. А всичко това се дължи освен на нейната ерудираност, също и на желанието да не пести сили, за да стигне до същността на изучаваната материя. При всеки нов факт или текстови детайл тя се опитва да се приближи до най-истинното тълкуване, без обаче да пренебрегва становища, различни от нейното.

И така, пред нас е една монография, трета след книгата на Едуард Курц (1898), на която се основават всички по-късни публикации, и след труда на доктора по богословие Евангелия Амириду (2006). Книгата на М. Петрова-Танева

ще е достоен принос на българската медиевистика в областта на византийско-славянските литературни и културни връзки.

Няколко думи за останалите публикации на д-р Петрова–Танева на български и на английски език. Част от тях са свързани с темата на монографията и отразяват всичко вече казано за нея. Към този тематичен кръг в широк смисъл ще прибавя и очерците за жени светици с издания на неизвестни техни жития или редакции. За интересите на д-р М. Петрова–Танева към историческите съчинения свидетелстват две ценни публикации. Едната въвежда в обръщение неизвестен препис от Летовника на Георги Амартол и чрез сравнителен анализ на познатите преписи очертава причините за различното оформяне на кодексите с различен произход. Втората (2010) доказва, че считаният за препис от Летовника на Георги Амартол текст от Румънската академия № 321 е всъщност най-ранен препис от Хрониката на Йоан Зонара. Специално отбелязвам и немалкия брой енциклопедични online статии, разработени с присъщата на Мая Петрова-Танева компетентност и умение да обобщава фактите.

Като имам пред вид дейността на гл. асистент д-р Мая Петрова-Танева, както и качеството на нейните публикации, считам, тя отдавна се е изявила като утвърден учен. Затова с пълна убеденост предлагам на Научното жури да присъди на д-р Мая Петрова-Танева академичната длъжност „доцент” в Института за литература при БАН.

София, 4.02. 2018 г.

Проф. д-р Климента Иванова